

Bulgaristan'da Muhafaza Edilen 1299/1881-82 Tarihli Bir Nüfus Defterine Göre Osmanlı İstanbulu'nun Bahçe ve Dükkanlarında Çalışan Bulgarlar

Orlin Sabev

Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü

Osmanlılarda esnaf konusunda birçok araştırmalar mevcut olup,¹

.....

- 1 Bkz. Seyyid Kazım Ruhani, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ve Safevi Esnaf Teşkilâtı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Kürsüsü, 1977, basılmamış doktora tezi); Cemal Kafadar, *Yeniçeri Esnaf Relations: Solidarity and Conflict* (Montreal: McGill University, 1981, basılmamış yüksek lisans tezi); Ahmet Solak, *Esnaf Birlikleri'nin Tarihsel Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1995, basılmamış yüksek lisans tezi); Burçak Evren, *Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri*, çev. Neşe Olcaytu (İstanbul: Ray Sigorta, 1997); Burçak Evren, *Ottoman Craftsmen and Their Guilds* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999); Burçak Evren, *Osmanlı Esnafı* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999); Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayer, *Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Esnaf ve Zenaatkarlar*, c. 1 (İstanbul: Körfezbank, 1999); Abdulmennan Mehmet Altıntaş, *Artisans in the Court: Operations and Practices of the Ottoman Guilds* (İstanbul: Fatih University, 2010, basılmamış yüksek lisans tezi); Ahmet Hezarfen, *17.-20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Esnaf* (İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, 1999); *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002: Bildiriler*, c. 1-2

gerek İstanbul'da faaliyet göstermiş olan esnaflar,² gerekse diğer

.....

- (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2003); Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı* (İstanbul: Kitabevi, 2003); Suraiya Faroqhi, *Artisans of the Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans* (London: I.B. Tauris, 2009); Nirgöl Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Hamallar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 158 (2005), s. 203-215; Ergin Taner, *Osmanlı Esnafı: Ticari ve Sosyal Hayat: Belge ve Fotoğraflarla* (Ankara: Halkbank; Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği, 2009); Ergin Taner, *Osmanlı Esnafı: Ticari ve Sosyal Hayat* (Ankara: Halkbank, 2009); Bayram Nazır, *Dersaadet'te Ticaret* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011); Fatmagül Demirel (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012); Ali Şenyurt, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Polişe Kullanımı ve Polişeci Esnafı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2016, basılmamış doktora tezi); Edhem Ruhi Öneş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Esnaf* (İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği, t. y.).
- 2 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul: Eski Adetler-Eğlenceler-Sosyal Hayat-Esnaf Kuruluşları-Bütün Yönleri ile*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, t. y.); Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992, basılmamış doktora tezi); Ahmet Kal'a (proje ve yayın yönetmeni), *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi*, yay. haz. Ahmet Tabakoğlu ve ötekiler, c. 1-2 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997-1998); Ahmet Kal'a (proje ve yayın yönetmeni, haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi Tablilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, c. 1 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998); Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2002); Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 9 (2006), s. 171-188; Miyase Koyuncu, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008, basılmamış doktora tezi); Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza: İstanbul Örneği H 1100-1200/M 1688-1786* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010); Timur Kuran (haz.), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-ekonomik Yaşam: Esnaf ve Loncalar, Hristiyan ve Yahudi Cemaat işleri, Yabancılar/Social and Economic Life in Seventeenth-century Istanbul, Glimpses from Court Records: Guilds and Guildsmen, Communal affairs of Christians and Jews, Foreigners*, c. 1 (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010); Uğur Aktaş, *İstanbul'un 100 Esnafı* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010); Recep Yıldırım, *İstanbul Saraçhanesi ve Saraç Esnafı* (İstanbul: İstanbul

şehir ve kasabalardaki esnafların durumu üzerine çalışmalar³ bu teşkilâtın önemini bariz bir şekilde göstermişlerdir. Bu bildiride ele aldığımız nüfus defteri ise Bulgarların Osmanlı İstanbulu'ndaki esnafların faaliyetlerindeki yerini -kısmen de olsa- tespit etmektedir. Osmanlı idaresinde olan Bulgarlar daha yoğun bir şekilde İstanbul'a XIX. yüzyılın ilk yarısında yerleşmeye başlamışlardır.⁴ 1859 yılında İstanbul'da basılan bir Bulgar gazetesi- nin aktardığı verilere göre İstanbul ve çevresindeki Bulgar nüfusu

.....

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, 2010, basılmamış yüksek lisans tezi); Engin Çağman, *18. Yüzyılda İstanbul'da Esnaflık: Gıda Sektörü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2011, basılmamış doktora tezi); Sadık Müfit Bilge, "Osmanlı İstanbulu'nda Berber Esnafı (Fetihten 1830'lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Tarihine Bir Katkı", *Osmanlı İstanbulu II: II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Mayıs 2014, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014), s. 187-206; Nejdert Ertuğ, *Sultan III. Selim Dönemi İstanbul'da Esnaf Grupları ve Medreseler* (İstanbul: Kitabevi, 2016).
- 3 Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı* (Sivas: Sivas Belediyesi, 1998); M. Asım Yediyıldız, *Şer'iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat* (Bursa: Arasta, 2003); Mehtap Çelik, *Tokat Şehrinde Esnaf Teşkilatına Dair Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, 1996, basılmamış yüksek lisans tezi); Mustafa Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (Manisa: C.H.P Manisa Halkevi, 1942); Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)* (Hatay: S.S. Antakya Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi, 2007); Tuncer Baykara, "XIX. Yüzyıl Ortalarında İzmir ve İstanbul Esnafı", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), s. 283-298; Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-Nineteenth Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faruqi*, ed. Vera Costantini, Markus Köller (Leiden: Brill, 2008), s. 181-199; Hüseyin Erol (der.), F. Yavuz Uluğün (haz.), *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi* (Kocaeli: İzmit Rotary Kulübü, 2013).
- 4 Yeorgios Kiutuçkas, "1878'e Kadar İstanbul'daki Bulgar Cemaati", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, ed. Pinelopi Stathis, çev. Foti ve Stefo Benlisoy (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), s. 39-40; Georgi P. Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul: Geçmişten Günümüze Osmanlı Bakiyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma 1800-2000* (İstanbul: Kreatif, 2011), s. 27;

30.000'den az değildir, yılın belli başlı dönemlerinde ise 50.000 üzerine çıkmıştır.⁵ Bu şekilde Osmanlı idaresinde bulunmuş olan Bulgar topraklarındaki şehirlerden daha fazla Bulgar nüfusu barındırıp, İstanbul'un Bulgarlar için adeta bir başkent konumuna geldiği düşünülmektedir.⁶ Çoğu ticaret ve gurbet için buraya gelirken, İstanbul'un seçkin okullarında eğitim almak için birçok genç Bulgarın yolu da Osmanlı başkentine düşmüştür.⁷

Söz konusu nüfus defteri Sofya Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nün Defterler Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir,⁸ tasnifinden bu yana bilimsel bir çalışmanın konusu olmamıştır. 139 varaktan oluşan defterin varaklarının bazılarında kayıtlar girilmişken bazıları boştur. Yazılı olan varaklarda İstanbul'un değişik semtlerinde çalışan ve oturan evli (*müte'ehhil*) ve bekâr Bulgar erkeklerin listeleri girilmiştir (bkz. Tablo 1).

.....

Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgarlar* (yakında yayınlanacak).

5 Kiutuçkas, s. 41; Kostandov, s. 27.

6 Kostandov, s. 27.

7 Bkz. Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbulu'nda Okumuş Olan Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015), s. 163-182.

8 Sofya Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, Defterler Koleksiyonu D 714.

OSMANLI İSTANBULU'NUN
BAHÇE VE DÜKKANLARINDA ÇALIŞAN BULGARLAR

Tablo 1.

Varak	Daire	Semt	Sıra No	Kişi sayısı
1b-30b	[6]	<i>Mahalle-i Kasımpaşa ve Tatavla bekârâtı defteridir</i>	1-524, 529	525
42b-45a	[6]	<i>Mahalle-i Beyoğlu</i>	205-299	95
49b	6	<i>Mahalle-i Beyoğlu Bulgâr müte'ebbili</i>	1-8	8
50b-56b	6	<i>Mahalle-i Beyoğlu Bulgâr bekârâtı</i>	1-204	204
57b	[6]	<i>Mahalle-i Galata</i>	1	1
58b-65a	[6]	<i>Mahalle-i Galata Bulgâr bekârâtı</i>	1-130	130
78b-81a	5	<i>Mahalle-i Beşiktaş Bulgâr bekârâtı</i>	1-86	86
90b	5	<i>Mahalle-i Ortaköy Bulgâr müte'ebbili</i>	1-14	14
91b-94a	5	<i>Mahalle-i Ortaköy'de Bulgâr bekârâtı</i>	1-87	87
97b	6	<i>Mahalle-i Hasköy bekârât-ı Bulgâr</i>	1-3	3
104b-105b	5	<i>Mahalle-i Yeniköy Bulgâr bekârâtı</i>	1-36	36
113b-115a	9	<i>Mahalle-i Üsküdar Bulgâr bekârâtı</i>	1-56	56
Toplam				1245

Listelerde erkeklerin oturdukları ve çalıştıkları hane, bahçe⁹ ve dükkân,¹⁰ isim ve baba ismi, meslekleri, medenî durumu, doğum yeri ve yılı (*mevludu*) verilmiştir. Defterde hangi tarihte yazıldığı konusundaki bilgi eksik olsa da, bazı kişilerin isimlerinin yanında oturdukları semti terk ettiklerine dair çoğu kırmızı mürekkeple düşürülen

.....

9 Bahçıvanlar genelde çalıştıkları bahçelerde kurulan kulübelere yaşıyorlardı. Bkz. Aleksandros Paspatis, *Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860*, çeviri ve notlar Marianna Yerasimos (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), s. 25, 39, 116 (Bu yayına dikkatimi çeken meslek arkadaşım Dr. Sadık Müfit Bilge'ye teşekkür etmeyi borç bilirim).

10 Bekârlar genelde çalıştıkları dükkânlarda yaşıyorlardı. Bkz. Cengiz Kırılı, "A Profile of the Labor Force in the Nineteenth-Century Istanbul", *International Labor and Working Class History*, 60 (2001), s. 125-140; Suraiya Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens: From Balkan Looms to Istanbul Shops", *Turcica*, 47 (2016), s. 98.

notlar 1297 (1879/1880) ve 1299 (1881/1882) yılı olarak tarihlendirilmiş olduğundan hareketle söz konusu defterini bu tarihlerde hazırlanmış olduğu tahmin edilebilir. Defterin 1299 (1881/1882) yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı ile alakalı olabileceği ihtimali yüksektir. Çünkü defterde, sayım esnasında nüfusun kaydolunduğu İstanbul'un semt ve mahallerini birleştiren 10 dairenin¹¹ üçünde (5., 6. ve 9. daire) bulunan Bulgarlar kaydedilmiştir.

1246 (1830/1831) yılında yapılan ilk nüfus sayımında Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus olarak ayrı defterlere yazılıp bir ile yüz yaş arası erkeklerin isimleri, şöhret ve durumları kayda geçirilmiştir.¹² 1866-1873/1874 yıllarında Tuna Vilâyeti'nde yapılan nüfus sayımlarında ise sayıma tabi tutulan erkeklerin meslekleri ile mal varlıkları da kaydedilirdi.¹³ 1874 yılında *Tahrir-i Nüfus Umûm Müdürlüğü* kurulup 1881 yılında padişah tarafından nüfus sayımının düzeni ile ilgili bir nizamname (*Sicill-i Nüfus Nizâmnâmesi*) yürürlüğe konuldu.¹⁴ Nizamnameye göre Müslüman ve gayrimüslim halkı ayrı olmak üzere kişilerin ismi, şöhreti, baba ismi, oturdukları mahalleleri, yaşları, cinsiyetleri, doğum yerleri, meslekleri, medenî durumları, başka bir yere yerleşmiş oldukları kaydedilecekti.¹⁵

1299 (1881/1882)-1893 nüfus sayımında İstanbul'da 3977 Bulgar erkeği kaydedilmişken (Bulgar kadınlarının sayısı 400'dür)¹⁶ burada ele aldığımız defterde toplam 1245 Bulgar erkeği kayıtlıdır. 1312 (1894) yılında yapılan nüfus sayımında Bulgar erkeklerinin sa-

.....

11 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1985), s. 162-163.

12 Karpat, *Ottoman Population*, s. 18-20; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili," *Akademik Bakış*, 8/15 (2014), s. 226.

13 Karpat, *Ottoman Population*, s. 24-25.

14 Karpat, *Ottoman Population*, s. 31; Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları," s. 228.

15 Karpat, *Ottoman Population*, s. 32; Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları," s. 228.

16 Karpat, *Ottoman Population*, s. 146; Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century," *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 407.

yısı 5758'e yükselmişken (606 kadın),¹⁷ 1324 (1906/1907) sayımında ise 2290'a kadar azalmıştır (579 kadın).¹⁸ Söz konusu defterde kayıtlı olan kişi sayısının daha az olmasının nedeni defterde Kasımpaşa ve Tatavla (Kurtuluş), Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Ortaköy, Hasköy, Yeniköy ve Üsküdar semtlerinin dışında İstanbul suriçi ve Eyüp semtlerinin eksik olmasıdır. Bu yazıda değineceğimiz 1893 yılına ait başka bir deftere göre suriçinde ve Eyüp'te de birçok Bulgar (bahçıvan) yaşıyordu.

1299 (1881/1882) yılından önce İstanbul için yapılan nüfus sayımlarında Bulgarlar ayrı bir millet olarak kaydedilmemişlerdir.¹⁹ Dolayısıyla önceki yıllarda İstanbul'daki Bulgar nüfusu hakkında müspet bilgimiz olmamakla beraber aşağıdaki Tablo 2'de görüldüğü gibi 1299 (1881/1882)-1324 (1906/1907) yılları arasında Bulgar cemaati sayı itibarı ile, Rum, Ermeni, Yahudi ve Katolik cemaatlerinden sonra gelip bu durumun daha önceleri de pek farklı olmadığı tahmin edilebilir. Diğer cemaatlerden farklı olarak İstanbul'da yaşayan Bulgarların neredeyse tümü bekâr olup erkeklerden nispeten çok az kişi evli, kadınların sayısı oldukça düşüktü. Yine diğer cemaatlerden farklı olarak İstanbul'da yaşayan Bulgarların neredeyse tümünün (% 90'dan fazla) doğum yeri İstanbul dışı olup,²⁰ taşradan gelip İstanbul'a daimi olarak yerleşmek için değil geçici olarak gurbet için geldikleri anlaşılmaktadır. Yaş itibarı ile de diğer cemaatlerden farklı olarak Bulgar erkeklerin payı 15-45 yaş gruplarının arasında daha büyük, çocuk ile yaşlıların arasında payı daha düşüktü.²¹ Bu verilerden hareketle İstanbul'da yaşayan ve çalışan Bulgarların profili bu şekilde çizilebilir: çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan 15-45 yaş arasında genç Bulgar erkeği.

.....

17 Karpat, *Ottoman Population*, s. 152.

18 Karpat, *Ottoman Population*, s. 162.

19 1246 (1830/1831) sayımında Filibe'deki Bulgarlar *taife-i Bulgâr* olarak kaydedilmiştir (Karpat, *Ottoman Population*, s. 21).

20 Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", s. 411.

21 Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", s. 413.

Tablo 2.

Sayım Yılı	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Katolik	Bulgar	Toplam
1881/1882	384 910	152 741	149 590	44 361	6442	4377	873 565
1894	520 194	161 847	158 131	45 369	6636	6364	1 030 234
1906/1907	370 339	157 165	59 963	47 779	9649	2869	782 227

Ele aldığımız defterde Bulgarların bugünkü Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Yunanistan topraklarından geçimlerini sağlamak için İstanbul'a geldiklerini görüyoruz. Defterde kayıtlı olan toplam 1245 sayıda Bulgar erkeğinden sadece 13 kişi evli, 14 kişi evlilerin çocuğu, geride kalan 1218 kişilik çoğunluk bekârdı. Bekârların hemen hemen yarısı (% 46) Resneli olup, geride kalanların memleketi ekseriyetle Kesriye, Manastır, Filibe, Debre, Ohri, Kalkandelen ve Delvine idi (bkz. Tablo 3).

Tablo 3.

Memleketi	Evli	Erkek çocuk	Bekâr	Toplam
Resne	2	1	559	562
Kesriye (Kastorya)			137	137
Manastır	2	1	124	127
Filibe	5		104	109
Debre	1	1	97	99
Ohri	2	2	80	84
Kalkandelen			52	52
Delvine			27	27
İstanbul		9	1	10
Kızanlık			9	9
Kazgan			5	5
Filorine			4	4
İslimye			4	4

OSMANLI İSTANBULU'NUN
BAHÇE VE DÜKKANLARINDA ÇALIŞAN BULGARLAR

?			3	3
?	1		1	2
Pirdop			2	2
Samakov			2	2
Dupniçe			1	1
Kırkkilise			1	1
Nevrekob			1	1
Prizren (?)			1	1
Razlog			1	1
Sarıgöl			1	1
Sofya			1	1
Toplam	13	14	1218	1245

Defterde kaydedilen Bulgarların İstanbul'da oturdukları ve çalıştıkları semtlerin sayısı başta Kasımpaşa ve Tatavla (Kurtuluş), Beyoğlu ve Galata olmak üzere Tablo 4'te gösterildiği gibi sekizdi.

Tablo 4.

Semt	Evli	Erkek çocuk	Bekâr	Önde gelen meslek
Kasımpaşa ve Tatavla			525	Bahçıvan
Beyoğlu	4	8	295	Sütçü Bahçıvan
Galata	1		130	Abacı
Beşiktaş			86	Bahçıvan
Ortaköy	8	6	87	Bahçıvan
Hasköy			3	Çamurcu
Yeniköy			36	Bahçıvan
Üsküdar			56	Kaymakçı
Toplam	13	14	1218	

1299 (1881/1882) tarihli nüfus sayımına göre İstanbul'da yaşayan Bulgar erkeklerinden 3057 kişi beşinci dairede (Kasımpaşa, Beşiktaş), 128 kişi altıncı dairede (Beyoğlu, Galata), geride kalan 62 kişi

ise birinci dairede (Bayezid/Beyazıt) kayıtlı idi.²² 1833-1860 yılları arasında Balıklı Rum Hastanesi'nin hekimi ve bir müddet müdürü olan Rum asıllı Aleksandros Paspatis (1814-1891)'e göre Ortodoks esnaf bekârları Müslüman mahallerinde çalışıp yaşıyorlardı. Evli olanlar, aileleri ile birlikte ekseriyetle Hıristiyan mahallelerinde otururlardı. Müslüman mahallelerinde gayrimüslim bekârların dışında aileleri ile birlikte oturma izni sadece bahçıvanlara verilip, oturdukları “kulübeler bahçenin Müslüman aileyi göremeyecek kadar kuytu bir köşesinde” idi.²³ Bekârların çoğu genelde Osmanlı başkentinin sağladığı istihdam ve çalışma imkânlarını kullanarak İstanbul'da uzun yıllar da olsa geçici olarak kalıyor ve bir miktar para kazandıktan sonra memleketlerine dönüyorlardı. Bazıları ise belli başlı şartlar altında büyük para kazanıyorlardı. Örneğin 1893 yılında Galatasaray Lisesi'ne giren ve 1898 yılında okuldan mezun olan Simeon Radev, hatıratında dedesi Rade hakkında anlatırken şunları yazar:

19 Ocak 1879 tarihinde Resne'de (Makedonya) dünyaya gelmişim. Resne ovası -ki, deniz seviyesinden 960 metre yüksekliğindedir- üç taraftan yüksek dağlarla çevrilmişken güney tarafında Prespa gölüne kadar uzanan güzel bir ovadır. İlkbaharlarda özel bir güzelliğe sahip olan bu ovanın sayısız bahçelerindeki meyve ağaçları çiçek açar, çayırliklar rengârenk çiçeklerle doluyor... Buranın toprağı elverişlidir, ancak az olup yerli halkı doyuramaz. Eski zamanlardan beri köylüler kâr elde etmek için İstanbul'a giderlermiş.

Charles Diehl'in Bizans hakkındaki kitaplarından birisinde -ancak hangisinde tam olarak hatırlamıyorum- yer alan eski bir tarihçinin İstanbul tanımlanmasına göre başkent in dar sokaklarındaki kalabalığın gürültüsünden çok sırtındaki sepetlerde rengârenk sebze meyve satıcılarının bağırışları yükseliyormuş. 1893 yılında Galatasaray Lisesi'nde okumak için İstanbul'a geldiğimde aynı manzara ile bağırışlarına tanık oldum. Kocaman ağır sepetler taşıyıp eğrilmiş sebze meyve satıcıları şehirde dolaşır ve Rumca ya da Türkçe bağırarak ne gibi mal taşıdıklarını duyuruyorlardı.

Dedem Rade, yüzyılın başlarında aynı şekilde Türklerin başkentinde dolaşp bağırırmış... Buraların asırlar boyu süren geleneğinin

.....

22 Shaw, “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, s. 411.

23 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 25.

gerektiği gibi o da henüz küçük yaşta iken İstanbul'a gidip bahçelerde çalışmış, daha sonraları bir bahçe kiralayıp orada hem kendisi çalışıp hem de işçiler çalıştırıp para kazanmış. Özellikle Kırım Savaşı esnasında Türklerin başkentinde üssü olan yabancı askerlere sebze meyve satarak zengin olmuş. O senelerde büyük kâr elde edilirmiş...²⁴

Burada ele aldığımız defter de İstanbul Bulgarlarının ekseriyetle bahçıvanlıkla meşgul olduklarını göstermektedir. Toplam 1245 kişiden 753 kişi, yani yüzde 60'ı bahçıvan olup, bunların çoğu Resneli (% 74), geride kalanlar Manastırlı, Ohrili ve Delvineli idi. Resneli bahçıvanlar çoğunlukla Kasımpaşa'daki bahçelerde çalışırken Manastırlı ve Ohrili Bulgarlar, Beşiktaş ve Ortaköy bahçelerinde işliyorlardı. Simeon Radev'in hatıratında belirttiği gibi Makedonya'nın büyük göllerinin civarlarında bahçıvanlığa elverişli ancak sınırları etraftaki dağlardan kısıtlı toprakları olan Resne, Manastır ve Ohri gibi kasabaların ve bunlara bağlı köylerin erkekleri İstanbul'un yine gerek Haliç, gerekse Boğaz kıyılarında bulunan Kasımpaşa, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy ve Yeniköy gibi semtlerin bahçelerinde işliyorlardı. Paspatis'in anlatısına göre genellikle Müslüman memurların, bahriye zabitlerinin ve liman işçilerinin yaşadığı büyük ve kalabalık bir semt olan Kasımpaşa'da "Arnavut ve Bulgar bahçıvanların çalıştığı bereketli meyve ve çiçek bahçeleri" vardı.²⁵ Paspatis, Rumelili zerzevatçıların çoğu "güçlü kuvvetli, kırmızı yanaklı Arnavut ve Bulgarlardır" diye kaydeder.²⁶ Paspatis ayrıca Kasımpaşa semtinde yaşayan nüfusun büyük bir kısmı Rum ve Bulgardan oluştuğunu, Boğaziçi'nin her iki yakasında çok sayıda Rum, Bulgar ve Karadağlıların, Üsküdar ile Kadıköy'ün bağlarında ise Bulgar, Karadağlı ve Hırvat bağcılarının yaşadığını yazar.²⁷ İstanbul'da çalışan çiftçiler (rençber/rençper ve "orakçı") de ekseriyetle Bulgar'dı. Bunlar yıl boyu İstanbul'da kalmayıp, genellikle Nisan ile Kasım ayları arasında şehre gelip çalışır, kışın "birçok Rumelilinin yaptığı gibi" memleketlerine dönerlerdi.²⁸

.....

24 Simeon Radev, *Ranni Spomeni [Genç Yaşlarımdan Anılar]* (Sofia: Bılgarski Pisatel, 1969), s. 7-9.

25 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 36.

26 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 124.

27 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 42-44.

28 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 101.

İstanbul'da çalışan Resneli bahçıvanlar kendilerine has bir esnaf teşkilâtı kurmuşlardı. Esnafın yönetimi ile ilgili bir vekâletname ve üç tane hesap defteri bugün Sofya Merkez Devlet Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. 12 Ağustos 1895 tarihli vekâletnameye göre bahçıvan esnafının Eyüpsultan kolu 1895-1896 yılı için üç kişi (Naum Veleve, Trayko Gundev ve Lazar Tanev) esnafın mütevelli heyetinin üyesi olarak seçmiştir.²⁹ Diğer üç belge, 1893 tarihli hesap defterleridir. Bunlardan biri daha ayrıntılı olup 1893 yılında esnaf mensuplarından emanet olarak toplanan para ile yapılan masrafların defteridir. Bu deftere göre 21 Şubat-1 Haziran 1893 tarihleri arasında Kasımpaşa (645 kişi), Eyüp (210 kişi) ve İstanbul suriçi (defterde "Stambul kolu" tabiri kullanılmıştır, 45 kişi) semtlerinde oturan ve çalışan 900 kişiden para toplanmıştır.³⁰ Paspatis, Eyüp'ün arka cihetinde Bayrampaşa'nın geniş bahçeleri yer aldığını ve her iki yerde çok sayıda Ortodoks bahçıvan ile amelenin yaşadığını yazar.³¹ Ayrıca Paspatis'e göre Alibeyköy ile Kâğıthane'nin arkalarında bulunan geniş bereketli bahçelik ovalarda küçük "derme çatma" kulübelere "çok sayıda Bulgar ve Arnavut bahçıvan" yaşıyordu.³² Defterden anlaşılıyor ki esnaf, meslekî örgütten çok ortak memleketleri olan bahçıvanların bir dayanışma müessesesi idi. Çünkü İstanbul'a gurbetçi olarak gelen Resneli bahçıvanlar İstanbul'da kazandıkları paraları memleketlerine göndermek için esnafın sağladığı imkânları kullanıyorlardı. Paralar esnaf tarafından emanet olarak toplanıp esnafın görevlendirdiği kişi aracılığı ile Selânik üzerinden Resne'ye ve kasabaya bağlı köylere ulaştırılıyordu.

Bahçıvanlıktan sonra İstanbul Bulgarlarının yaygın olarak icra ettikleri meslek sütçülük ve kaymakçılıktı. Daha fazla Kesriyeli ve Debreli olan Bulgar sütçülerinin mekânı Beyoğlu olup, Kesriyeli olan kaymakçılar Üsküdar'da bulunuyordu. 1891 yılında Makedonya topraklarında gezen İstanbul Bulgar Ekzarhlığı'nın sekreteri Atanas Şopov, Kesriye'ye bağlı köylerde yaşayan Bulgarların çoğu gurbetçi olduğunu vurgulayarak aralarında sütçülüğün en yaygın bir meslek olduğunu kaydeder. Şopov, İstanbul, Selânik vs. gibi şehirlerin sütçü

.....

29 Sofya Merkez Devlet Arşivi, Fon 1462K, Gömlek 1, Dosya 2.

30 Sofya Merkez Devlet Arşivi, Fon 1462K, Gömlek 1, Dosya 3.

31 Paspatis, *Balıkli Rum Hastanesi*, s. 38.

32 Paspatis, *Balıkli Rum Hastanesi*, s. 39.

ve kaymakçıların tümünün Kesriyeli olduğunu dile getirip, İstanbulluların sabah uyandıkça, ilk önce sokaklarda dolaşarak süt satan Kesriyeli Bulgar'ın sesini duyduğunu belirtir. Şopov'a göre Kesriyeli sütçüler beş-altı yılda bir memleketine dönüp gurbette kazandıkları paralarla güzel bir ev inşa edip yine gurbete giderlerdi.³³

Bulgar ekmekçi ve helvacılar ekseriyetle Kalkandelenli olup dükkânları Kasımpaşa, Beyoğlu ve Ortaköy semtlerinde bulunuyorlardı. Çoğunlukla Debreli olan tablakârlar (kafanın üzerine tabla ile ufak tefek mal taşıyıp satış yapan kişiler) ve Filibeli olan abacılar Galata'da idi. Aşağıdaki Tablo 5'ten de görüldüğü gibi meslek ve mekân konusunda belli başlı memleketten gelen Bulgarların ihtisaslaşmış olduğu söz konusudur ki, Resneliler, Manastırlılar ve Ohrililer bahçıvan, Filibeliler abacı, Kesriyeli ve Debreli sütün ve kaymakçı, Kalkandelenliler ise ekmekçi ve helvacı idi. Paspatis ise, İstanbul'un seyyis esnafını anlatırken "tümüyle aynı milletin fertlerinden oluşmuş bu kadar kalabalık başka hiç bir esnaf kolu yoktur", "[Ortodoks] seyyislerin cümlesi Samakov ve havalisinden gelen Bulgarlardır" diye yazar.³⁴ Koyun, sığır ve manda çobanları da Bulgar olup, Paspatis'e göre "Bulgarlar tüm diğerlerinden daha kanaatkâr oldukları için tercih edilir"di.³⁵

Tablo 5.

Bekâr	Evli	Mesleği	En çok nereli olduğu	İstanbul'un hangi semtinde bulunduğu
750	3	Bahçıvan	Resne (558), Manastır (83), Ohri (71), Delvine (27)	Kasımpaşa (485), Beyoğlu (96), Beşiktaş (64), Ortaköy (55), Yeniköy (36)
143	2	Sütün	Kesriye (76), Debre (41)	Beyoğlu (124)
104	1	Abacı	Filibeli (84)	Galata (69), Üsküdar (12)
43		Kaymakçı	Kesriye (43)	Üsküdar (43)
28		Tablakâr	Debre (24)	Galata (21)
25		Ekmekçi	Kalkandelen (21)	Kasımpaşa (14)
22		Helvacı	Kalkandelen (20)	Beyoğlu (12), Ortaköy (8)

.....

33 Atanas Şopov, *İz jivota i polojenieto na Bulgarite vuv vilaetite [Vilayetlerdeki Bulgarların Yaşam ve Durumu Üzerine]* (Sofya: Iztok-Zapad, 2013), s. 198.

34 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 108.

35 Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi*, s. 129.

1299 (1881/1882) yılında sayıma tabi tutulan İstanbul Bulgarlarının arasında yaygın olan mesleklerin İstanbul'un genelinde yaygın olan mesleklerle ne derecede bağlantılı olup olmadığı konusunda yine Sofya Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde saklanan başka bir defter fikir kaynağı teşkil etmektedir. Söz konusu defterde İstanbul ve bilâd-ı selâse'de bulunan dükkân ile usta, kalfa ve çırakların sayısı kayıtlıdır.³⁶ Tarihsiz olan defterin XIX. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 1870'li yıllarda kaleme alındığı düşünülmektedir.³⁷ Deftere göre dönemin en yaygın mesleği kayıkçılık olup,³⁸ kayıkçıları hamallar, berber ve kahveciler, ayakkabıcılar, terziler, manavlar ve bahçıvanlar takip ediyorlardı. 1870'li yıllarda İstanbul'un 528 bahçesinde 2391 bahçıvan çalışmışsa 1880'li yıllarda çoğu Resneli olan en az 753 Bulgar bahçıvan, 1890'lı yıllarda ise en az 900 Resneli Bulgar bahçıvan çalışıyordu. Bu bakımdan İstanbul bahçıvanlarının neredeyse yarısı Bulgar olduğu tahmin edilebilir. İstanbul yoğurtçu ve sütçülerinin arasında çoğu Kesriyeli, abacılarının arasında çoğu Filibeli, ve muhalebicilerinin arasında çoğu Debreli olan Bulgarların payı da üçte bir ile beşte bir arasında olduğu tahmin edilebilir (bkz. Tablo 6).

.....

36 Sofya Millî Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, Önfon 11r 26/5. Defterin tanıtımı için bkz. Milena Koleva-Zvancharova, "To the History of Guilds in Istanbul according to a 19th-Century Register", *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015), s. 651-665.

37 Koleva-Zvancharova, "To the History of Guilds in Istanbul", s. 655.

38 Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Tarih Dergisi*, 16/21 (1966), s. 109-134; Mehmet Mazak, *İstanbul'da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1998, basılmamış yüksek lisans tezi); Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (1-5 Kasım 2007): Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, c. 1 (İstanbul: Üsküdar Belediyesi), s. 245-258.

OSMANLI İSTANBULU'NUN
BAHÇE VE DÜKKANLARINDA ÇALIŞAN BULGARLAR

Tablo 6.

İr 26/5 (1870'li yıllar)			D 714 (1880'li yıllar)
Esnaf	Dükkân sayısı	Çalışanların sayısı (toplam)	Çalışan sayısı (toplam)
Kayıkçı		6092	
Hamal		4605	
Berber ve kahveci	2577	4080	
Kunduracı, yemenici ve pabuççu	1125	3411	
Terzi	989	2610	
Manav	436	2458	2
Bahçıvan	528 (bahçe)	2391	753 (çoğu Resneli)
Kuyumcu	606	1831	
Bakkal	690	1626	5 (Manastırlı)
Hamamcı	149 (hamam)	1593	
Duhancı	1399	1580	1
Kürkçü	246	840	6 (İslimyeli)
Kasap	285	816	1
Abacı	241	567	105 (çoğu Filibeli)
Yoğurtçu ve sütçü	122	476	149 (çoğu Kesriyeli)
Arabacı	301 (araba)	348	9 (Filibeli)
İşkembe çorbacısı	25	104	2
Muhallebeci	51	60	11 (Debreli)

Bahçıvanlar ve sütçüler gibi abacıların da mesleğini icra etmek için Balkanlardan İstanbul'a göç etmek zorunda idiler.³⁹ Filibe ise abacılığın önde gelen merkezlerinden biri idi.⁴⁰ 1839 yılında Filibeli

.....

39 Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens", 99.

40 Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens", 102; Andreas Lyberatos, "State and Economy in Late Ottoman Thrace: Mihalaki Gümüşgerdan and the "Woollens of the State", *Turcica*, 46 (2015), s. 205-236.

bir abacı İstanbul abacı esnafının başına geçmişti.⁴¹ Aynı zamanda İstanbul abacı esnafı, Müslüman ve gayrimüslim mensupları olmak üzere karma bir esnaftı.⁴² Ayrıca aralarında muhtemelen çok sayıda Bulgarın da bulunduğu gayrimüslim abacı çoğunlukla ele aldığımız nüfus defterinde eksik olan İstanbul suriçi semtlerinde (Edirnekapı, Yedikule, Langa, Ayazmakapı ve Vezneciler) de vardı.⁴³ Fakat İstanbul'daki Bulgar cemaati tarafından basılan *Tsarigradski Vestnik* (*İstanbul Gazetesi*) adlı gazetesinin 5 Eylül 1859 tarihli 447. sayısında yaptığı bağışlardan dolayı "Galata abacı esnafı"ndan söz edilmektedir.⁴⁴ Bu bağlamda burada tanıttığımız defterde kayda geçirilen veriler (ki en az İstanbul abacılarının beşte biri "Bulgar" olarak karşımıza çıkar), Suraiya Faroqhi'nin "bugünkü Bulgaristan'ın değişik bölgelerinden abanın ithali bu bölgeden çok az kişinin Osmanlı başkeninde yerleşmesi ile sonuçlanmış olmalıdır"⁴⁵ düşüncesini desteklemez mahiyettedir.

Yine *Tsarigradski Vestnik* (*İstanbul Gazetesi*) gazetesinin aynı sayısında (5 Eylül 1859) "Galata abacı esnafı"nın dışında "Tütüncü Bulgar esnafı" ve "Çorapçı esnafı" gibi 1299 (1881/1882) tarihli nüfus defterinde eksik olan bazı başka esnaf ve meslekler de bahsedilmektedir.⁴⁶ *Bulgariya* (*Bulgaristan*) adlı başka bir gazetenin 1863 yılında çıkan bir sayısında ise İstanbul'daki Bulgarlar hakkında aktarılan verilere göre -gerçi sayıları oldukça abartılmış olmakla beraber- abacı, tüccar, fırıncı, bahçıvan, arabacı ve kürkçü dışında balıkçı, mutaf, uşak, aşçı, çiftlik işçisi, koyun ve sığır çobanları, tütüncü de vardı.⁴⁷

.....

41 Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, "Textile Trade in Bulgaria in the Mid-Nineteenth Century and the Gümüşgerdan Family", *Living in the Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, ed. Vera Costantini, Markus Köller (Leiden: Brill, 2008), s. 188.

42 Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens", 111.

43 Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens", 113.

44 *Tsarigradski Vestnik*, yıl 10, sayı 447, 5 Eylül 1859, s. 1 (Bu gazeteye dikkatimi çeken meslektaşım Dr. Hristiyan Atanasov'a teşekkür etmeyi borç bilirim).

45 Faroqhi, "Making and Marketing Rough Woollens", s. 115 ("and the importation of *aba* from the various regions of today's Bulgaria must have resulted in quite a few people from this region settling in the Ottoman capital").

46 *Tsarigradski vestnik*, yıl 10, sayı 447, 5 Eylül 1859, s. 1.

47 Kiutuçkas, s. 41-42.

Durum ne olursa olsun, sonuç olarak İstanbul'da geçici olsa da uzun yıllar çalışıp yaşayan ve değişik memleketleri olan Bulgarlar için İstanbul yeni bir memleket, ikinci bir vatan olmuştur. Yine Simeon Radev anı kitabında dedesi ile arkadaşlarını anlatırken şunu yazmıştır:

“Neredeyse hepsi hayatlarının büyük bir kısmı İstanbul'da geçirmişler ve en çok İstanbul için konuşurlardı. Türklerin başkenti ikinci vatanları olmuştur.”⁴⁸

.....

48 Radev, *Ranni spomeni*, s. 16.